

ГЕНДЕРНІ РЕЖИМИ ПАМ'ЯТІ ТА ЖІНОЧИЙ ДОСВІД У ПОСТТОТАЛІТАРНІЙ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ

I. С. Дружкова

Одеський національний медичний університет

irise2002@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7934-5057>

Ключові слова: культурна пам'ять, гендерні режими пам'яті, жіночий досвід, посттоталітарні суспільства, Центрально-Східна Європа.

У статті здійснено порівняльний аналіз процесів формування та трансформації жіночих образів у культурі пам'яті посттоталітарних держав Центрально-Східної Європи, зокрема України, Польщі, Литви, Румунії та Молдови. Культурна пам'ять розглядається як важливий соціокультурний механізм осмислення травматичного минулого та формування колективної ідентичності, у межах якого закріплюються домінуючі уявлення про історичну відповідальність, героїзм і жертвність. Показано, що впродовж тривалого часу гендерний вимір цих процесів залишався периферійним у домінуючих історичних наративах, а жіночий досвід редукувався до символічних або допоміжних ролей.

Обґрунтовано, що домінуючою моделлю репрезентації жіночого досвіду в культурі пам'яті посттоталітарних суспільств тривалий час залишався образ жінки-жертви, сформований під впливом традиціоналістських гендерних уявлень і політичних практик тоталітарних режимів. Проаналізовано національні моделі культурної пам'яті, у межах яких жіноча участь у формах спротиву, підпільній діяльності, громадянських ініціативах і політичних процесах репрезентувалася вибірково або маргіналізувалася, що сприяло закріпленню ієрархії історичних ролей та обмеженню жіночої агентності. Особливу увагу приділено процесам трансформації жіночих образів від символічної жертвності до визнання жіночої агентності та опору в умовах відкриття архівів, демократизації політик пам'яті та зростання ролі громадянського суспільства. Показано, що ці трансформації відбуваються нерівномірно та залежать від національного контексту, історичного досвіду та рівня інституціоналізації політик пам'яті. Доведено, що переосмислення жіночих образів у культурі пам'яті має не лише наукове, але й практичне значення, оскільки сприяє формуванню інклюзивних історичних наративів, розширенню уявлень про допустимі форми громадянської участі та зміцненню демократичного потенціалу посттоталітарних суспільств.

GENDER REGIMES OF MEMORY AND WOMEN'S EXPERIENCE IN POST-TOTALITARIAN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

I. S. Druzhkova

Odessa National Medical University

Keywords: cultural memory, gender regimes of memory, women's experience, post-totalitarian societies, Central and Eastern Europe.

The article provides a comparative analysis of the processes of formation and transformation of women's images in the cultural memory of post-totalitarian states of Central and Eastern Europe, namely Ukraine, Poland, Lithuania, Romania, and Moldova. Cultural memory is conceptualized as a key socio-cultural mechanism for interpreting a traumatic past and shaping collective identity, within which dominant representations of historical responsibility, heroism, and victimhood are constructed. It is demonstrated that for a long period the gender dimension of these processes remained marginal in dominant historical narratives, while women's experiences were largely reduced to symbolic or auxiliary roles.

The study argues that the dominant model of representing women's experience in the cultural memory of post-totalitarian societies was the image of woman-as-victim, shaped by traditionalist gender norms and the political practices of totalitarian regimes. National models of cultural memory are analyzed to show how women's participation in resistance movements, underground activities, civic initiatives, and political processes was represented selectively or marginalized, thereby reinforcing hierarchical historical roles and limiting the recognition of women's agency.

Particular attention is devoted to the processes of transformation of women's images from symbolic victimhood toward the recognition of women's agency and resistance under conditions of archival openness, the democratization of memory policies, and the growing role of civil society. The article demonstrates that these transformations are uneven and depend on national contexts, historical experiences, and the level of institutionalization of memory politics. It is substantiated that rethinking women's images in cultural memory has not only scholarly but also practical significance, as it contributes to the formation of more inclusive historical narratives, broadens interpretations of legitimate forms of civic participation, and strengthens the democratic potential of post-totalitarian societies.

У посттоталітарних суспільствах Центрально-Східної Європи культурна пам'ять функціонує як ключовий механізм осмислення травматичного минулого та формування колективної ідентичності. Через пам'ять суспільства конструюють уявлення про історичну відповідальність, героїзм, жертвність і допустимі моделі соціальної поведінки¹. Водночас гендерний вимір цих процесів упродовж тривалого часу залишався периферійним у домінуючих історичних нарративах, а жіночий досвід – обмеженим рамками символічних або допоміжних ролей².

У посттоталітарних державах, зокрема в Україні, Польщі, Литві, Румунії та Молдові, репрезентації жіночих образів у культурі пам'яті формувалися під впливом поєднання традиціоналістських уявлень про жіночність і політичних практик тоталітарних режимів. За таких умов жінка найчастіше постає як жертва війни, репресій чи депортацій або як носійка моральної пам'яті спільноти, тоді як її участь у формах спротиву, підпільній діяльності, громадянських ініціативах чи політичних процесах репрезентувалася вибірково або маргіналізувалася³.

¹ Tornquist-Plewa, B. (2016). *Cosmopolitan Memory, European Memory and Local Memories in East Central Europe*. *Australian Humanities Review*. pp. 136–154 https://australianhumanitiesreview.org/wp-content/uploads/2016/08/AHR-59_Plewa-Tornquist.pdf

² Агеева, В. П. (2008). *Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму*. Київ: Факт; Grzebalska, W. (2013). *Ряч powstania warszawskiego*. 133 с.

³ Забужко О. С. *Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій* / Оксана Забужко. – 2-ге вид., випр. – Київ: Факт, 2007.; Кісь О. *Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.)*. Львів, Інститут народознавства НАН України, 2012.; Кісь, О. (Ред.). (2025). *Жіночі історії лідерства в Україні: кінець XIX – перша половина*

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення гендерних аспектів культурної пам'яті в умовах трансформації політик пам'яті, відкриття архівів та зростання ролі громадянського суспільства. Аналіз жіночих образів дозволяє виявити механізми історичної видимості й невидимості, а також простежити, як зміни в репрезентації жіночого досвіду впливають на формування сучасних моделей соціальної та громадянської ідентичності.

Гендерний вимір культурної пам'яті є предметом міждисциплінарних досліджень у межах історії, культурології та memory studies⁴. Сучасні підходи розглядають колективну пам'ять як соціально сконструйований простір, у якому відбувається відбір і ієрархізація історичних досвідів. У цьому контексті гендер виступає аналітичною категорією, що дозволяє виявити механізми включення та виключення різних соціальних груп із національного нарративу.

В українській гуманітаристиці проблематика жіночого досвіду та гендерних репрезентацій представлена працями О. Кісь, В. Агеевої, О. Забужко, К. Откович. У цих дослідженнях показано, що історичні образи жінок у XIX–XX століттях формувалися переважно в межах традиціоналістських моделей, які закріплювали за жінкою ролі матері, берегині або морально-

XX століття : монографія. Київ: ФОРМ Ступуріна С. В. Откович, К. (2010). *Ілюзія свободи: Образ жінки від традиціоналізму до модернізму*. Київ.

⁴ Sznajder, N. (2013). *European Memory: Between Jewish and Cosmopolitan*. In: Blacker, U., Etkind, A., Fedor, J. (eds) *Memory and Theory in Eastern Europe*. *Palgrave Studies in Cultural and Intellectual History*. Palgrave Macmillan, New York. https://doi.org/10.1057/9781137322067_4 https://www.researchgate.net/publication/304866413_European_Memory_Between_Jewish_and_Cosmopolitan

го символу спільноти. Така символізація надавала жіночим образам культурної значущості, але водночас обмежувала їхнє сприйняття як повноцінних історичних суб'єктів.

У польській історіографії жіночий досвід війни та спротиву аналізується в межах гендерно чутливих підходів до історії Другої світової війни та повоєнних трансформацій. Праці В. Гжебальської, А. Адамської, І. Десперак, А. Мрозік засвідчують, що жіноча участь у підпільних структурах, визвольних рухах і повсякденних практиках виживання була значно ширшою, ніж це відображалося в домінантному героїчному наративі. Дослідниці звертають увагу на структурну маргіналізацію жіночих досвідів, зокрема тих, що не вписувалися в маскулінізовані моделі героїзму, а також на поступове включення тем сексуального насильства, примусової праці та повсякденного спротиву в академічний дискурс⁵.

У литовській історіографії гендерний вимір культурної пам'яті розробляється переважно в контексті досліджень радянських репресій, депортацій і партизанського руху. Праці А. Petrauskienė, А. Petraitytė-Briedienė, G. Malinauskaitė демонструють, що жіноча участь у підпільних структурах і мережах спротиву була структурно важливою складовою антирадянського опору. Авторки акцентують на різноманітності жіночих ролей – від зв'язкових і координаторок комунікацій до учасниць логістичних і медичних мереж – і показують, що радянський дискурс пам'яті редукував ці форми агентності до узагальненого образу жертви репресій⁶. Сучасні дослідження сприяють інтеграції жіночих біографій у ширший наратив спротиву, хоча цей процес значною мірою залишається залежним від інституційних рамок політики пам'яті.

У межах залученого до цього дослідження корпусу літератури жіночий досвід у Румунії та Молдові представлений менш системно. Дослідження зосереджу-

ються переважно на темах депортацій, повсякденного виживання, усних свідчень і мемуарного дискурсу, що відображено в працях, присвячених пам'яті про комуністичний режим, соціальну травму та пострадянські трансформації⁷. Такий характер джерельної бази обмежує можливості узагальнюючого аналізу жіночої агентності, водночас окреслюючи перспективи подальших порівняльних досліджень.

Наукова новизна статті полягає у порівняльному аналізі процесів формування та трансформації жіночих образів у культурі пам'яті посттоталітарних держав Центрально-Східної Європи (Україна, Польща, Литва, Румунія, Молдова) з акцентом на переході від домінантного образу жінки-жертви до репрезентацій жіночої агентності та опору. На відміну від досліджень, зосереджених на окремих національних кейсах або конкретних формах жіночого досвіду, у статті здійснено зіставлення різних національних моделей пам'яті, що дозволяє виявити спільні структурні закономірності та специфічні траєкторії трансформації жіночих образів.

У цьому контексті переосмислення жіночих образів у культурі пам'яті має не лише наукове, але й практичне значення, оскільки впливає на формування сучасних політик пам'яті, освітніх наративів і моделей громадянської участі в посттоталітарних суспільствах.

Проаналізовані дослідження створюють теоретичне й емпіричне підґрунтя для осмислення гендерних аспектів культурної пам'яті, водночас вони переважно зосереджуються на окремих національних або тематичних кейсах. Це зумовлює потребу порівняльного аналізу, який дозволив би простежити спільні та відмінні траєкторії трансформації жіночих образів у посттоталітарному просторі.

Методологічною особливістю дослідження є поєднання гендерного аналізу культурної пам'яті з порівняльно-історичним підходом та елементами мікроісторичного аналізу, що дає змогу осмислити жіночий досвід не лише як об'єкт символічної репрезентації,

⁵ Grzebalska, W. (2013). *Плеć powstania warszawskiego 133 c.*; Adamska, *Dziewczyny z AK – Wielkopolanki*, Poznań 2006.; Desperak, I. (2013). *Плеć zmiany. Zjawisko transformacji w Polsce z perspektywy gender*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://dspace.uni.lodz.pl/handle/11089/35345>; Mrozik, A. (2022). *Architektki PRL-u. Komunistki, literatura i emancypacja kobiet w powojennej Polsce*. Instytut Badań Literackich PAN. https://rcin.org.pl/Content/237814/WA248_274038_II-94964_mrozik_o.pdf

⁶ Malinauskaitė, G. (2021). *The Klaipėda War Crimes Trial in 1964: Testimonies and Socio-Psychological Portraits of the Defendants' Wives*. *Acta Historica Universitatis Klaipėdensis*, 42, 263–286.; Petraitytė-Briedienė, A. (2021). *The Activities of Juzefa Rauktyte-Daužvardienė, a Future Honorary-Consul of Lithuania in Chicago, during the Second World War*. *Acta Historica Universitatis Klaipėdensis*, 42, 219–239; Petrauskienė, A. (2021). *Women in the Lithuanian Partisan War: Between Formal Regulation and Practice*. *Acta Historica Universitatis Klaipėdensis*, 42, 241–261.

⁷ Fuksová, K. (2019). *Memory of Stalinist deportations in Moldova: An analysis of Chisinau memoryscape* (Master's thesis). University of Tartu, Estonia. <https://dspace.ut.ee/server/api/core/bitstreams/c0b65f5ce-d39c-4722-8392-fd5d48c933ad/content>; Massino, J. (2008). *Gender as survival: Women's experiences of deportation from Romania to the Soviet Union, 1945–1950*. *Nationalities Papers*, 36(3), 405–431. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00905990701848366>; Mironescu, D., Corcinschi, N. *The Memoir Discourse in the Republic of Moldova as an Expression of Post-Soviet Decolonization*. *Hermeneia*, Nr. 35/2025, 194–208. https://hermeneia.ro/wp-content/uploads/2025/12/Hermeneia-35_2025_PDF_full.pdf; Mitroiu, S., & Grădinaru, C. (2024). *The autobiographical archive in post-communist Romania: «True» heroes and collective victimization*. *Memory Studies*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/17506980221126605>

а й як форму історичної дії та соціальної практики. Такий підхід дозволяє розширити уявлення про допустимі форми жіночої участі в історичних процесах поза межами традиційних наративів жертвенності або героїзму.

Водночас дослідження має певні методологічні обмеження, зумовлені характером і нерівномірністю джерельної бази. Залучений корпус літератури та джерел репрезентує різний рівень інституціоналізації політик пам'яті в окремих країнах, що впливає на глибину й деталізацію аналізу жіночого досвіду. Це обмежує можливості повного симетричного порівняння та водночас окреслює перспективи подальших досліджень, зокрема розширення джерельної бази та залучення нових емпіричних матеріалів.

Метою статті є комплексний аналіз процесів формування та трансформації жіночих образів у культурі пам'яті посттоталітарних держав (Україна, Польща, Литва, Румунія, Молдова) з акцентом на переході від домінантної фігури жінки-жертви до образів жіночої агентності й опору. Завдання дослідження полягають у визначенні теоретико-методологічних засад аналізу гендерних аспектів пам'яті, виявленні структурних чинників формування образу жінки-жертви, аналізі національних моделей репрезентації жіночого досвіду та порівняльному осмисленні трансформацій жіночих образів у сучасних політиках пам'яті.

Теоретико-методологічні засади дослідження жіночих образів у культурі пам'яті. Сучасні студії пам'яті розглядають колективну пам'ять як соціально та психологічно сконструйований простір, у межах якого відбувається відбір, інтерпретація та ієрархізація історичних досвідів. Пам'ять не є нейтральним відображенням минулого – вона формується під впливом політичних інтересів, культурних норм і домінантних символічних моделей. У цьому контексті гендер виступає однією з ключових аналітичних категорій, що дозволяє виявити механізми включення та виключення певних груп із національного наративу.

Українські дослідниці (О. Кісь, О. Забужко, В. Агеєва, К. Откович) наголошують, що історичні репрезентації жінок у XIX–XX століттях формувалися в межах традиціоналістських моделей, які закріплювали за жінкою ролі матері, берегині, морального символу спільноти. Така символізація, з одного боку, надавала жінці значущості в культурному дискурсі, але з іншого – позбавляла її статусу історичного суб'єкта. Жінка в колективній пам'яті постає радше як знак або метафора, ніж як активна учасниця соціальних і політичних процесів⁸.

⁸ Забужко О. С. *Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій* / Оксана Забужко. – 2-ге вид., випр. – Київ: Факт, 2007.; Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі

У посттоталітарних суспільствах ці гендерні моделі були посилені ідеологічними наративами радянського періоду, орієнтованими на уніфікацію досвіду та витіснення альтернативних форм історичної суб'єктності. Унаслідок цього жіночі досвіди війни, репресій, спротиву та повсякденного виживання часто редукувалися до узагальненого образу страждання, позбавленого індивідуальної або колективної агентності.

Для аналізу цих процесів важливим є поняття «гендерних режимів пам'яті», запропоноване Веронікою Гжебальською. У межах цього підходу культурна пам'ять розглядається як система, що регулює видимість і невидимість гендерних ролей, визначаючи, які форми жіночої участі визнаються соціально прийнятними, а які маргіналізуються або замовчуються⁹.

У посттоталітарних державах гендерні режими пам'яті тривалий час відтворювали ієрархічну модель, у якій жіночий досвід асоціювався переважно з доглядовими, допоміжними або жертвовними функціями. Образи жінок як медсестер, зв'язкових, матерів або пасивних свідків історичних подій домінували в музейних експозиціях, освітніх програмах і публічних комеморативних практиках. Водночас участь жінок у збройному спротиві, підпільній діяльності, організаційній або політичній роботі системно знецінювалася або представлялася як виняток. Такий розподіл ролей сприяв закріпленню уявлення про «природну» жіночу пасивність та вторинність у сфері історичної дії. Гендерні режими пам'яті не лише відображали соціальні очікування, але й активно їх формували, обмежуючи рамки допустимих інтерпретацій жіночого досвіду в минулому та сучасності.

Попри наявність значного корпусу досліджень, у сучасній історіографії залишається низка невирішених аспектів проблеми. Насамперед ідеться про відсутність системного порівняльного аналізу жіночих образів у культурі пам'яті посттоталітарних держав, а також про недостатню увагу до процесів трансформації цих образів від символічної жертвенності до форм жіночої агентності та опору. У межах наявних досліджень ці процеси здебільшого розглядаються фрагментарно або в межах окремих національних кейсів, що ускладнює виявлення спільних структурних закономірностей.

Методологічною основою дослідження є поєднання гендерного аналізу культурної пам'яті, порівняль-

(друга половина XIX – початок XX ст.) Львів, Інститут народознавства НАН України, 2012.; Кісь, О. (Ред.). (2025). Жіночі історії лідерства в Україні: кінець XIX – перша половина XX століття : монографія. Київ: ФОП Степуріна С. В. Откович, К. (2010). Ілюзія свободи: Образ жінки від традиціоналізму до модернізму. Київ.

⁹ Grzebalska, W. (2013). *Pełń powstania warszawskiego*

ного підходу та елементів мікроісторичного аналізу. Гендерний підхід дозволяє виявити структурні механізми репрезентації жіночих образів, простежити процеси символізації та редукції жіночого досвіду, а також критично осмислити роль державних і культурних інституцій у формуванні політик пам'яті.

Порівняльний аналіз дає змогу зіставити національні моделі репрезентації жіночих образів в Україні, Польщі, Литві, Румунії та Молдові, виявивши як спільні закономірності, так і специфічні траєкторії трансформації пам'яті. Особливу увагу приділено впливу різних історичних контекстів – війни, депортацій, радянських репресій і посткомуністичних трансформацій – на формування жіночих образів.

Елементи мікроісторичного підходу використовуються як допоміжний інструмент для осмислення жіночої агентності через індивідуальні та локальні історії, що дозволяє вийти за межі узагальнених наративів і продемонструвати багатовимірність жіночої участі в історичних процесах. Така методологічна комбінація створює підґрунтя для подальшого аналізу образу жінки-жертви та трансформації жіночих ролей у посттоталітарних культурах пам'яті.

Образ жінки-жертви в культурі пам'яті посттоталітарних держав

Образ жінки-жертви є одним із найбільш стійких і повторюваних у культурі пам'яті посттоталітарних суспільств. Його формування зумовлене поєднанням традиціоналістських гендерних уявлень і політичних практик тоталітарних режимів, що тривалий час визначали рамки допустимих репрезентацій жіночого досвіду. У межах таких моделей жіночість асоціювалася з вразливістю, турботою, моральною чистотою та пасивністю, що сприяло закріпленню інтерпретації жінки передусім як об'єкта насильства й страждання.

У посттоталітарному контексті цей символічний порядок був підсилений ідеологічними механізмами уніфікації пам'яті, характерними для радянської системи. Жіночий досвід війни, репресій, депортацій або примусової праці редукувався до узагальненого образу «постраждалої сторони», позбавленого індивідуальної або колективної агентності. Таке спрощення дозволяло інтегрувати жіночі образи в національні наративи без загрози для домінантних моделей героїзму, які залишалися переважно маскулінізованими.

Важливим чинником відтворення образу жінки-жертви стала також структурна невидимість травматичних аспектів жіночого досвіду. Сексуальне насильство, приниження, катування, примусова праця та інші форми гендерно зумовленої травми тривалий час залишалися поза межами публічного обговорення, оскільки їх включення до колективної пам'яті підривало ідеалізовані образи національної історії.

Унаслідок цього жіночий образ-жертва функціонував не лише як відображення реальних історичних втрат, але й як інструмент стабілізації символічного порядку пам'яті.

В українській культурі пам'яті образ жінки-жертви формується на перетині традиційного символізму та багатошарового травматичного досвіду ХХ століття. Традиційні уявлення про жінку як берегиню, матір і хранительку родинної пам'яті сприяли інтерпретації жіночого досвіду через призму страждання та втрати. Ці символічні ролі були перенесені на наративи про Голодомор, Другу світову війну, радянські репресії та депортації, де жінка постає передусім як носійка колективного болю.

У цьому контексті жіноча жертвенність набуває метафоричного виміру: жінка репрезентується як уособлення національної травми, що дозволяє колективній пам'яті конденсувати складний історичний досвід у зрозумілих і емоційно насичених образах. Водночас така символізація звужує спектр допустимих жіночих ролей і ускладнює визнання жіночої участі в активних формах спротиву або політичної дії.

Радянська політика пам'яті посилила ці тенденції, витіснивши з публічного простору індивідуальні жіночі історії, які не вписувалися в офіційний канон. Унаслідок цього образ жінки-жертви став домінантним елементом української культурної пам'яті, зберігаючи свою впливовість навіть у період пострадянських трансформацій.

У польській культурі пам'яті жіночий образ-жертва тісно пов'язаний із наративами Другої світової війни та німецької окупації. Домінантні історичні інтерпретації тривалий час зосереджувалися на героїчних формах спротиву, що сприяло маргіналізації жіночих досвідів, особливо тих, які не відповідали маскулінізованій моделі героїзму. У цьому контексті жінки найчастіше постають як цивільні жертви війни або як допоміжні учасниці визвольних рухів.

Особливою формою структурної невидимості стала відсутність у публічній пам'яті тем сексуального насильства, примусової праці та експлуатації жінок. Ці аспекти жіночого досвіду тривалий час залишалися табуованими, оскільки їх включення суперечило образу морально цілісної та героїзованої національної спільноти¹⁰. У результаті жіноча травма

¹⁰ Haliliuc, A. (2013). *Who is a victim of communism? Aspasia: The International Yearbook of Central, Eastern, and Southeastern European Women's and Gender History*, 7(1). Berghahn Journals. <https://www.berghahnjournals.com/view/journals/aspasia/7/1/asp070107.xml>; Ostrowska, J. (2021). Oni. Homoseksualiści w czasie II wojny światowej. Wydawnictwo Krytyki Politycznej. (368 pp.); Ostrowska J. (2018). *Przemilczane. Seksualna praca przymusowa w czasie II wojny światowej 2018* 480 с.

репрезентувалася фрагментарно або витіснялася в приватну сферу пам'яті.

Таким чином, образ жінки-жертви в польському контексті виконував подвійну функцію: з одного боку, він фіксував реальний масштаб страждань цивільного населення, а з іншого – дозволяв зберегти ієрархію історичних ролей, у якій жіноча агентність залишалася вторинною.

У литовській культурі пам'яті образ жінки-жертви сформувався насамперед під впливом радянських репресивних практик, масових депортацій та знищення партизанської інфраструктури. Жінки постають у наративах як депортовані, переслідувані або ув'язнені, що відображає масштаб цивільних втрат унаслідок окупаційної політики¹¹.

Радянський дискурс пам'яті системно виключав можливість визнання жінки як активної учасниці спротиву, зосереджуючись на її вразливості та залежності від зовнішніх обставин. Навіть після відновлення незалежності ці інтерпретаційні схеми зберігали вплив, оскільки процес відкриття архівів і реконструкції реальних масштабів жіночої участі відбувався поступово.

У результаті образ жінки-жертви в литовському контексті тривалий час залишався домінуючим, визначаючи сприйняття жіночого досвіду через призму страждання, а не дії.

У Румунії образ жінки-жертви сформувався в умовах жорсткого контролю над історичною пам'яттю в період комуністичного режиму. Жіночі біографії редукувалися до образу лояльної трудівниці або пасивної постраждалої, тоді як участь жінок у формах опору або громадянського спротиву залишалася маргінальною. Страх як інструмент політичного контролю суттєво обмежував передачу альтернативних наративів, що призвело до тривалого збереження образу жінки як безголосої жертви системи¹².

У молдовському контексті жіночий образ-жертва пов'язаний передусім із пам'яттю про депортації та розрив родинних структур. Колективна пам'ять має фрагментований характер і часто передається через сімейні та локальні наративи, а не через інституціоналізовані політики пам'яті. У таких умовах жінка постає як носійка травматичного досвіду, але її агентність

залишається слабо артикульованою в публічному просторі¹³.

Обидва випадки демонструють, що тривале замовчування та інституційна слабкість політик пам'яті сприяли консервації образу жінки-жертви, навіть після формального завершення тоталітарного періоду.

Порівняльний аналіз України, Польщі, Литви, Румунії та Молдови виявляє спільну символічну структуру образу жінки-жертви, сформовану поєднанням традиційних гендерних моделей і тоталітарної спадщини. У всіх країнах жіночий досвід інтерпретується передусім через призму страждання, що сприяє маргіналізації жіночої агентності та збереженню ієрархії історичних ролей.

Водночас національні відмінності визначають специфіку цього образу. В Україні він тісно пов'язаний із метафорою національної травми, у Польщі – з цивільними втратами війни та табуйованими формами насильства, у Литві – з репресіями та депортаціями, у Румунії – з політикою страху та замовчування, у Молдові – з фрагментованою сімейною пам'яттю. Ці відмінності створюють підґрунтя для аналізу подальшої трансформації жіночих образів від пасивної жертвенності до активних форм опору.

Трансформація образу жінки: від жертви до фігури опору

Перехід від домінуючого образу жінки-жертви до репрезентацій жіночої агентності та опору в пост-тоталітарних культурах пам'яті став можливим унаслідок глибших соціально-політичних і культурних змін кінця XX – початку XXI століття¹⁴. До ключових передумов цієї трансформації належать відкриття архівів, зростання ролі громадянського суспільства, демократизація політик пам'яті та розвиток гендерно чутливих гуманітарних досліджень.

Важливу роль відіграло також поступове зміщення фокусу з узагальнених національних наративів до індивідуальних і локальних історій. Мікроісторичні підходи, робота з усними свідченнями, приватними архівами та біографічними реконструкціями дозволили виявити багатомірність жіночої участі в історичних процесах, яка раніше залишалася прихованою за символічною фігурою жертви. У цьому контексті жіночий опір починає осмислюватися не лише як збройна або політична дія, але і як сукуп-

¹¹ Petrauskiene, A. (2021). Women in the Lithuanian Partisan War: Between Formal Regulation and Practice. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 42, 241–261.; Reinson, S. (2016). Forbidden and sublime forest landscapes: narrated experiences of Latvian national partisan women after World War II. *Cold War History*, 16(4), 395–416.

¹² Massino, J. (2008). *Gender as survival: Women's experiences of deportation from Romania to the Soviet Union, 1945–1950. Nationalities Papers*, 36(3), 405–431. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00905990701848366>

¹³ Mironescu, D., Corcinschi, N. The Memoir Discourse in the Republic of Moldova as an Expression of Post-Soviet Decolonization. *Hermeneia*, Nr. 35/2025, 194–208. https://hermeneia.ro/wp-content/uploads/2025/12/Hermeneia-35_2025_PDF_full.pdf

¹⁴ Grzebalska, W. (2013). *Płec powstania warszawskiego*; Tornquist-Plewa, B. (2016). *Cosmopolitan Memory, European Memory and Local Memories in East Central Europe. Australian Humanities Review*. pp. 136–154.

Таблиця. Порівняльний аналіз образу жінки-жертви

Країна	Домінантний образ жінки в пам'яті	Ключові історичні чинники формування образу	Рівень видимості жіночої агентності	Основні вектори трансформації
Україна	Жінка-жертва як символ національної травми	Голодомор, війни ХХ ст., радянські репресії, депортації	Середній → високий (зростає)	Перехід до образів жінки-учасниці спротиву, волонтерки, військової, громадянської активістки
Польща	Жінка як цивільна жертва та допоміжна учасниця	Друга світова війна, окупація, героїчний маскулінізований канон	Середній (дискусійний)	Критичний перегляд героїчного нарративу, визнання підпільної та повсякденної жіночої агентності
Литва	Жінка-жертва репресій і депортацій	Радянська окупація, масові репресії, партизанський рух	Високий (інституціоналізований)	Інтеграція жіночих біографій у нарратив спротиву, визнання активної участі в підпіллі
Румунія	Пасивна жертва або лояльна трудівниця	Комуністичний контроль, страх, цензура, замовчування	Низький → середній	Повільна поява альтернативних інтерпретацій через локальні дослідження та громадянські ініціативи
Молдова	Жінка як носійка сімейної травматичної пам'яті	Депортації, розпад соціальних структур, пострадянська фрагментація	Низький → середній	Розвиток grassroots-пам'яті, поступове визнання жіночої ролі у збереженні історичного досвіду

ність повсякденних, організаційних, комунікаційних і соціальних практик.

Трансформація жіночих образів у пам'яті не є одномоментною або рівномірною. Вона відбувається з різною інтенсивністю в залежності від національного контексту, історичного досвіду та рівня інституціоналізації політик пам'яті, що зумовлює відмінності між країнами посттоталітарного простору.

В українському контексті процес трансформації жіночих образів у культурі пам'яті має динамічний характер і тісно пов'язаний із подіями кінця ХХ – початку ХХІ століття. Хоча традиційні моделі жіночності тривалий час визначали жінку як носійку страждання й морального символу нації, відкриття архівів і зростання інтересу до приватних історій поступово розширили рамки допустимих інтерпретацій.

Особливе значення для переосмислення жіночої агентності мали події Революції Гідності та російсько-української війни, які актуалізували образи жінок як активних учасниць громадянського спротиву, волонтерського руху, військової служби та інформаційної боротьби. У сучасних нарративах пам'яті жінка дедалі частіше постає не лише як жертва війни, але й як суб'єкт дії, здатний впливати на хід подій і формування колективної ідентичності¹⁵.

¹⁵ Циганенко, Л. (2024). Repressions against the Ukrainian population Southern Bessarabia (1940–1953): tragedy, memorialisation, commemoration (Репресії проти україн-

Водночас цей процес залишається незавершеним: жіноча участь у формах опору часто інтерпретується як виняток або доповнення до «основного» нарративу. Це свідчить про збереження елементів традиційних гендерних режимів пам'яті, які поступово, але не без спротиву, зазнають трансформації.

У польській культурі пам'яті трансформація жіночих образів відбувається через критичний перегляд героїчного канону, сформованого навколо маскулінізованих моделей спротиву. Дослідження останніх десятиліть продемонстрували, що жіноча участь у підпільних структурах і визвольних рухах була значно ширшою, ніж це визнавалося в офіційних нарративах.

Переосмислення ролі жінок у Варшавському повстанні, а також увага до табуєваних аспектів жіночого досвіду війни – сексуального насильства, примусової праці, повсякденного спротиву – дозволили розширити уявлення про форми жіночої агентності. Опір у польському контексті дедалі частіше трактується не лише як збройна боротьба, але і як збереження соціальних зв'язків, інформаційний обмін, саботаж і моральна стійкість.

ського населення Південної Бессарабії (1940–1953 роки): трагедія, пам'ять, комеморація. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*, (67), С-230.; Гендерна рівність у ЗСУ після повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderna-rivnist-u-zsu-pislya-povnomasshtabnoho-vtorhnennya-rf-v-ukrayinu>

Водночас суспільні дебати навколо гендерних питань свідчать про напруженість цього процесу. Трансформація образу жінки-опору супроводжується конфліктами між традиціоналістськими та критичними інтерпретаціями минулого, що відображає ширші суперечності польської політики пам'яті.

У литовській культурі пам'яті трансформація жіночих образів пов'язана насамперед із реконструкцією історії партизанського спротиву радянській окупації. Відкриття архівів і мікроісторичні дослідження дозволили виявити масштаб і різноманітність жіночої участі в підпільних структурах, що раніше залишалася поза офіційними наративами.

Жінки постають як зв'язкові, розвідниці, організаторки логістичних мереж, медичні працівниці та координаторки комунікацій. У деяких випадках зафіксована і їхня участь у збройних діях. Визнання цих форм жіночого опору суттєво змінює уявлення про характер партизанського руху, демонструючи його як складну соціальну систему, у якій жіноча агентність була структурно необхідною.

Процес інтеграції жіночих біографій у публічну пам'ять у Литві є одним із найбільш послідовних у посттоталітарному регіоні, що зумовлено інституційною підтримкою досліджень і меморіальних практик.

У Румунії трансформація жіночих образів відбувається значно повільніше, що пов'язано з тривалим збереженням комуністичних наративів і обмеженим доступом до альтернативних джерел пам'яті. Жіночий опір у період тоталітаризму та після нього тривалий час залишався маргінальним у публічному просторі, а домінантним залишався образ жінки як пасивної жертви або лояльної учасниці системи.

Лише поступово, через локальні дослідження та громадянські ініціативи, починають з'являтися альтернативні інтерпретації жіночого досвіду, пов'язані з формами тихого опору, збереженням соціальних мереж і повсякденною стійкістю. Однак ці процеси ще не набули системного характеру.

У Молдові жіночий опір також має переважно неінституціоналізований характер. Він проявляється через сімейні та локальні наративи, які фіксують досвід депортацій, втрат і виживання. Жінка постає як ключова фігура збереження пам'яті, але її агентність рідко визнається на рівні державних політик пам'яті. Це зумовлює фрагментованість і нестійкість трансформації жіночих образів.

Порівняльний аналіз України, Польщі, Литви, Румунії та Молдови засвідчує, що трансформація жіночих образів у культурі пам'яті є загальною тенденцією для посттоталітарного простору, проте її темпи та форми істотно відрізняються. Найбільш

динамічні зміни спостерігаються в Україні та Литві, де жіноча агентність активно інтегрується в публічні наративи. Польща демонструє суперечливу, але інтенсивну фазу переосмислення, тоді як Румунія і Молдова залишаються на початкових етапах інституціоналізації жіночого опору.

У всіх випадках перехід від образу жінки-жертви до фігури опору супроводжується переглядом гендерних режимів пам'яті та розширенням уявлень про допустимі форми жіночої дії. Цей процес має не лише історичне, але й актуальне соціальне значення, оскільки впливає на формування сучасних моделей громадянської участі та соціальної ідентичності.

Висновки

У межах дослідження було реалізовано поставлену мету та виконано всі завдання, що дозволило комплексно осмислити генезу образу жінки-жертви, національні моделі його репрезентації та процеси трансформації жіночих образів у культурі пам'яті посттоталітарних держав.

Проведене дослідження засвідчує, що жіночі образи в культурі пам'яті посттоталітарних держав формуються під впливом складної взаємодії традиційних гендерних уявлень, політичних практик тоталітарних режимів і сучасних процесів переосмислення історичного минулого. Упродовж тривалого часу домінантною моделлю репрезентації жіночого досвіду залишався образ жінки-жертви, який, з одного боку, відображав реальні історичні травми, а з іншого – виконував функцію символічної стабілізації національних наративів, обмежуючи визнання жіночої агентності.

Отримані результати можуть бути використані в дослідженнях політик пам'яті, освітніх програмах та міждисциплінарних студіях з історії й гендеру.

Аналіз матеріалів України, Польщі, Литви, Румунії та Молдови показав, що образ жінки-жертви має спільну структурну основу для всього посттоталітарного простору. Його відтворення ґрунтується на патріархальних моделях жіночності, які закріплювали за жінкою ролі моральної носійки пам'яті, берегині родини або пасивної постраждалої. Тоталітарні режими посилили ці уявлення, системно витісняючи жіночі досвіди опору, підпільної діяльності та політичної участі з офіційних історичних наративів. Унаслідок цього жіноча присутність у пам'яті набула переважно символічного, а не суб'єктивного характеру.

Водночас порівняльний аналіз засвідчив наявність важливих національних відмінностей у способах формування та трансформації жіночих образів. В Україні образ жінки-жертви тісно переплітається

з метафорою національної травми та історичного страждання, що надає йому особливої емоційної насиченості. У Польщі жіночий досвід довгий час залишався маргіналізованим у межах героїчного, маскулінізованого канону пам'яті, а травматичні аспекти війни були табуовані. У Литві домінування образу жінки-жертви було зумовлене масштабами радянських репресій і депортацій, тоді як у Румунії та Молдові ключову роль відігравали страх, замовчування та слабка інституціоналізація політик пам'яті.

Особливу увагу в дослідженні приділено процесам трансформації жіночих образів від фігури жертви до фігури опору. Показано, що ці трансформації не є автоматичним наслідком політичних змін, а відбуваються поступово, через відкриття архівів, розвиток громадянського суспільства, зростання ролі гендерно чутливих досліджень і переосмислення форм історичної дії. Жіночий опір у посттоталітарних культурах пам'яті дедалі частіше інтерпретується не лише як збройна або

політична боротьба, але і як сукупність повсякденних, організаційних, комунікаційних та соціальних практик, без яких історичний спротив був би неможливим.

Найбільш динамічні процеси переосмислення жіночої агентності спостерігаються в Україні та Литві, де жіночі біографії та досвіди інтегруються в публічний простір пам'яті через наукові дослідження, музеї, освітні програми та медіа. Польща демонструє суперечливу, але інтенсивну фазу перегляду традиційних наративів, що супроводжується активними суспільними дебатами. Натомість у Румунії та Молдові трансформація жіночих образів має фрагментований і повільний характер, значною мірою обмежений інституційними та політичними чинниками.

Гендерно чутливе осмислення минулого відкриває можливості для формування більш інклюзивної історичної пам'яті, у якій жіночий досвід постає не як периферійний елемент, а як невід'ємна складова колективної історії та соціальної дії.

References

- Adamska, A. (2006). *Dziewczyny z AK – Wielkopolanki*, Poland <https://www.gniezno-bpmg.sowa.pl/index.php?KatID=0&typ=record&001=GНИЕZ%20M15000018>
- Aheieva, V. P. (2008). *Zhinochyi prostir: Feministychnyi dyskurs ukrainskoho modernizmu [Women's space: Feminist discourse of Ukrainian modernism]*. Kyiv: Fakt. 360
- Aheieva, V. P. (2002). *Zhinochyi prostir [Women's space]*. *Mahisterium. Literaturoznavchi studii*, 8, 3–10.
- Bender, S. (2012, April 1). Life stories as testament and memorial: The short life of the Neqama Battalion, an independent Jewish partisan unit operating during the Second World War in the Narocz forest, Belarus. *East European Jewish Affairs*.
- Grzebalska, W. (2013). *Płeć powstania warszawskiego [The Gender of the Warsaw Uprising]*. IBL PAN & Narodowe Centrum Kultury. ISBN 978-83-61552-77-2. 133 c.
- Cambose, A. (2021). „Răsfuļgerații»: *Istoria oficială și contraistoriile ei. Memorialistica, istoria orală, reportajul de actualitate și media online, surse concurente ale unei arhive on curs de constituire (II)*. *Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» – Iași*, LVIII(58), 485–520. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1090381>
- Desperak, I. (2013). *Płeć zmiany. Zjawisko transformacji w Polsce z perspektywy gender*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://dspace.uni.lodz.pl/handle/11089/35345>
- Dobre, C.-F. (2018). *Women's everyday life in communist Romania: Case studies*. Retrieved from. <https://litere.ro/doc/anale/2018/dobre.pdf>
- Fuksov6, K. (2019). *Memory of Stalinist deportations in Moldova: An analysis of Chisinau memoryscape* (Master's thesis). University of Tartu, Estonia. <https://dspace.ut.ee/server/api/core/bitstreams/c0b65fce-d39c-4722-8392-fd5d48c933ad/content>
- Haliliuc, A. (2013). *Who is a victim of communism? Aspasia: The International Yearbook of Central, Eastern, and Southeastern European Women's and Gender History*, 7(1). Berghahn Journals. <https://www.berghahnjournals.com/view/journals/aspasia/7/1/asp070107.xml>
- Hentosh, L., & Kis, O. (Eds.). (2003). *Hendernyi pidkhid: Istoriia, kultura, suspilstvo [Gender approach: History, culture, society]*. Lviv: VNTL-Klasyka.
- Kis, O. (2012). *Zhinka v tradytsiinii ukrainskii kulturi (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Women in traditional Ukrainian culture (second half of the 19th – early 20th century)]*. Lviv: Institute of Ethnology, National Academy of Sciences of Ukraine. 287 c.
- Kis, O. (Ed.). (2025). *Zhinochi istorii liderstva v Ukraini: kinets XIX – persha polovyna XX stolittia [Women's leadership stories in Ukraine: Late 19th – first half of the 20th century]*. Kyiv: FOP Stepurina S. V.
- Lopata, M., Mastyka, A., & Tarita, M. (2013). *The deportations from the neighbouring: Chernivtsy region (Ukraine) in 1944–1953 and from the Bricheny, Oknitsa and Edinets regions (Moldova) in 1949–1951*. Chisinau: 170 http://promemoria.md/files/4113/7103/6496/The_Deportations_from_neighbouring_Chernivtsy_region_first_pages.pdf

- Laxfield Literary Associates. (n.d.). Yuliia Iliukha. Retrieved from <https://laxfieldliterary.com/yuliia-iliukha-2/>
- Leiserowitz, R. (2021). Women in the Multiple Field of Tension: Everyday Wartime Life in East Prussia. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 42, 205–218. <https://doi.org/10.15181/ahuk.v42i0.2298>
- Malinauskaite, G. (2021). The Klaipeda War Crimes Trial in 1964: Testimonies and Socio-Psychological Portraits of the Defendants' Wives. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 42, 263–286. <https://doi.org/10.15181/AHUK.V42I0.2301>
- Massino, J. (2008). *Gender as survival: Women's experiences of deportation from Romania to the Soviet Union, 1945–1950*. *Nationalities Papers*, 36(3), 405–431. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00905990701848366>
- Mironescu, D., Corcinschi, N. The Memoir Discourse in the Republic of Moldova as an Expression of Post-Soviet Decolonization. *Hermeneia*, Nr. 35/2025, 194–208. https://hermeneia.ro/wp-content/uploads/2025/12/Hermeneia-35_2025_PDF_full.pdf
- Mitroiu, S., & Grădinaru, C. (2024). *The autobiographical archive in post-communist Romania: «True» heroes and collective victimization*. *Memory Studies*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/17506980221126605>
- Mrozik, A. (2022). Architektki PRL-u. Komunistki, literatura i emancypacja kobiet w powojennej Polsce. Instytut Badań Literackich PAN. https://rcin.org.pl/Content/237814/WA248_274038_II-94964_mrozik_o.pdf
- Ostrowska, J. (2021). Oni. Homoseksualiści w czasie II wojny światowej. Wydawnictwo Krytyki Politycznej. 368 pp.
- National Institute for Strategic Studies. (2025). *Henderna rivnist u Zbroinykh Sylakh Ukrainy pislia povnomasshtabnoho vtorhnennia RF v Ukrainu* [Gender equality in the Armed Forces of Ukraine after the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine]. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderna-rivnist-u-zsu-pislya-povnomasshtabnoho-vtorhnennya-rf-v-ukrainu> (дата звернення: 13.12.2025).
- Otkovych, K. (2010). *Iliuziia svobody: Obraz zhinky vid tradytsionalizmu do modernizmu* [The illusion of freedom: The image of women from traditionalism to modernism]. Kyiv: Karbon. 210 https://chtyvo.org.ua/authors/Otkovych_Kateryna/Iliuziia_svobody_Obraz_zhinky_vid_tradytsionalizmu_do_modernizmu/
- Ostrowską J. (2018). Przemilczane. Seksualna praca przymusowa w czasie II wojny światowej 2018 480c.
- Petrescu, C. (2014). A Genderless Protest: Women Confronting Romanian Communism. *Annals of the University of Bucharest / Political science series*, 16(2), 79–101. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssor-411792>
- Petraityte-Briediene, A. (2021). The Activities of Juzefa Raukyte-Daužvardiene, a Future Honorary-Consul of Lithuania in Chicago, during the Second World War. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 42, 219–239. <https://doi.org/10.15181/ahuk.v42i0.2299>
- Petrauskiene, A. (2021). Women in the Lithuanian Partisan War: Between Formal Regulation and Practice. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 42, 241–261. <https://doi.org/10.15181/ahuk.v42i0.2300>
- Reinsone, S. (2016). Forbidden and sublime forest landscapes: narrated experiences of Latvian national partisan women after World War II. *Cold War History*, 16(4), 395–416. <https://doi.org/10.1080/14682745.2014.986108>
- Suveica, S. (2017) «From Heroisation to Competing Victimhoods. History Writing on the Second World War in Moldova» *Comparative Southeast European Studies*, vol. 65, no. 2, 2017, pp. 388–411. <https://doi.org/10.1515/soeu-2017-0023> <https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.1515/soeu-2017-0023/html>
- Teampău, P. (2014). *A modest soldier in the great army of communists: Visual representations of women in Ceaușescu's Romania*. *Contemporary Southeastern Europe*, 1(1), 46–63. <https://contemporarysee.org/allfiles/documents/file-155-a-modest-soldier-in-the-great-army-of-communists-visual-representations-of-women-in-ceauescus-romania.pdf>
- Sznaider, N. (2013). European Memory: Between Jewish and Cosmopolitan. In: Blacker, U., Etkind, A., Fedor, J. (eds) *Memory and Theory in Eastern Europe*. Palgrave Studies in Cultural and Intellectual History. Palgrave Macmillan, New York. https://doi.org/10.1057/9781137322067_4 https://www.researchgate.net/publication/304866413_European_Memory_Between_Jewish_and_Cosmopolitan
- Tornquist-Plewa, B. (2016). Cosmopolitan Memory, European Memory and Local Memories in East Central Europe. *Australian Humanities Review*. pp. 136–154 https://australianhumanitiesreview.org/wp-content/uploads/2016/08/AHR-59_Plewa-Tornquist.pdf
- Tsyganenko, L. (2024). *Repressions against the Ukrainian population Southern Bessarabia (1940–1953): Tragedy, memorialisation, commemoration*. *Naukovyi visnyk Izmalskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Istorichni nauky*, 67, 230–240. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1395019>
- Vichkitova, A. (2024) «MEMORY OF THE SOVIET PERIOD IN MOLDOVA: INFLUENCE OF SOCIAL TRAUMA AND CONTEMPORARY POLITICS». *Economy and Sociology*, no. 1, June 2024, pp. 24–36, doi:10.36004/nier.es.2024.1-03. https://economy-sociology.ince.md/index.php/Economy_and_Sociology/article/view/179/198
- Utracka, K. (2023). Kobiety Powstania. Muzeum Powstania Warszawskiego / 1944.pl. <https://www.1944.pl/artykul/kobiety-powstania,5408.html>
- Zabuzhko, O. S. (2007). *Notre Dame d'Ukraine: Ukraïнка v konflikti mifolohii* [Notre Dame d'Ukraine: A Ukrainian woman in the conflict of mythologies] (2nd rev. ed.). Kyiv: Fakt. 638 c.